СЪВЪРШЕНИЯТ ЧОВЕК В ПРЕДСТАВИТЕ НА МЮСЮЛМАНИТЕ В РОДОПИТЕ

Цветана Георгиева

През 1992 г., когато започна етноложкото изследване "Връзки на съвместимост и несъвместимост между християни и мюсюлмани в България", проведено от МЦИМВК и Катедрата по етнология при СУ "Св. Кл. Охридски", публикациите върху народния пласт на мюсюлманската култура у нас бяха не само малобройни, но и определено тенденциозни[1]. Голямата част от тях имаха за цел да докажат българския произход на мюсюлманите и представяха предимно онези компоненти от народната им култура, които лесно се свързват с българските традиции[2]. За да се очертаят *връзките на съвместимост и несъвместимост* в съжителството на християни и мюсюлмани, студентските експедиции в Родопите и Североизточна България, които продължиха пет години, събраха огромен и изключително разнообразен теренен материал. В хода на проучванията въпросите в нестандартизираната анкетна карта непрекъснато се увеличаваха и променяха, но въпросът

КОЙ Е НАЙ-ДОБРИЯТ ЧОВЕК

неизменно присъстваше от началото до края на изследването. Според предварителните ни намерения той трябваше да бъде един от методологическите ключове, чрез които да се контролира достоверността на теренната информация за взаимоотношенията на християни и мю-

сюлмани. В хода на изследването обаче именно този въпрос се оказа изключително полезен като вход за проникване в духовния свят и изобщо в менталността на българските мюсюлмани. Тук само маркирам онези отговори, които според мен биха дали възможност да се открият нишки от суфийския мистицизъм в народната религия на ортодоксалните сунити в Родопите.

Въпроса, *кой е най-добрият човек*, мнозинството от нашите информатори разбираха в конкретния му смисъл. Голямата част от жените със или без колебания отговаряха "моят мъж" и се аргументираха не с позитивните качества на своите съпрузи, а с негативни оценки за другите мъже в малкия свят на селото им[3]. Мъжете и малка част от жените посочваха като *най-добрия човек* предимно познати им лекари, които, работейки в селото или в местната болница, с много усилия и грижи спасявали живота на тежко болни и особено на деца[4]. Тези *"най-добри хора"* бяха и християни - българи, и мюсюлмани - турци или помаци, като личностната им характеристика отново се доказваше в сравнение с други лекари, също християни или мюсюлмани, които изпълнявали небрежно и недбросъвестно професионалните си задължения. Добрите се оценяваха чрез лошите. Много по-рядко се споменаваха имена на местни администратори, главно селски кметове, които с хитрост или в "битка с високата власт" успявали да благоустроят селото, да осигурят поминък за населението, да издигнат авторитета на жителите му в местната йерархия чрез акции в образователната дейност или художествената самодейност[5]. Макар и по-рядко, се сочеха имена на "стари ходжи", чийто висок авторитет до голяма степен се аргументираше с дълбоките им познания върху исляма и стриктното спазване на неговите догми и норми[6].

В тези конкретни определения на *най-добрия човек* основният критерий бе обществената ангажираност на посочената личност, неговото положително отношение към другите, умението да сваля напреженията в селската

общност, полезността на неговите действия за цялата група. Изрично се посочваше, че религията и етническата принадлежност нямат никакво значение, освен в примерите с ходжите, чиято доброта бе не само въпрос на личностен характер, а бе обусловена и от дълбоката им вяра в Аллах.

Още при първата експедиция в Западните Родопи през пролетта на 1992г. част от информаторите интерпретираха нашия въпрос в значително по-широк смисъл. Техните отговори представяха не толкова отделни и известни им личности, а един общ еталон за *най-добрия човек*, който задължително е божий избраник, изпратен сред хората от самия Аллах. Божественият избор дарява някои хора с изключителни качества, което ги прави много по-различни от другите. В народната вяра на родопските мюсюлмани

ЕВЛИИТЕ

са неделими от разбирането и осмислянето на света, от ислямския им светоглед. Те се възприемат като доказателство за човеколюбието на Аллах, без което светът не би могъл да съществува. "Евлията е божи човек, който си живее като всички. Той е сред хората. Може да е всеки един, но не се знае кой е и къде е. Той е най-близко до Аллах и чува какво казва Аллах. Евлиите се отличават с разумност и мек характер. Те помагат на всички, които са в беда, без да искат нещо в замяна. Но не бива да се опитваш да разбереш дали някой твой познат е евлия. Защото, ако познаеш, ще умреш."[7] Тази най-обща представа се допълва с различни примери за чудесата, които евлиите извършват приживе. Обикновено примерите се отнасят към едно относително близко минало и се ситуират в близката околност, в своето или съседно село. Като пример ще посоча интервюто на 40-годишен мъж от с. Аламовци, Златоградско. "По време на Балканската война (1912) едно

момче от нашето село го взели войник. Чичо му казал: "Ако на фронта имаш зор, спомени ме." Момчето обещало и заминало. А чичото бил евлия, но никой не знаел. Един ден враговете започнали да надвиват ротата на момчето. То се изплашило и казало: "Ех, да беше тука мижу ми." В този момент чичото почувствал, че е необходим, и направо от хармана тръгнал на война, с вилата. Бил хвъркат. Отървал момчето, разбил врага и се върнал много бързо. Съселяните му видели, че вилата е цялата в кръв, и започнали да го разпитват, но той си мълчал. След време се върнало от войната и момчето. Като го заразпитвали, и то разказало какво е направил чичо му. В същия момент чичото изчезнал, защото се разбрало, че е евлия, а това не трябва да се разбира..."[8]

В Западните Родопи тази митологема е изцяло историзирана и вписана в реалната действителност. В с. Теплен има теке на Бекир, местен младеж. Най-възрастните мъже от селото твърдят, че той бил техен връстник, с когото заедно отраснали. По нищо не се отличавал от останалите момчета и никой не предполагал, че е евлия. През 30-те години Бекир станал куриер на Вътрешната македонска революционна организация. Често пътувал по тайни дела и един ден не се завърнал в селото. Изчезнал. Но след пет нощи се явил на брат си насън и му казал, че е убит. Посочил мястото, където се намирал трупът му, и помолил да го погребе. На шестия ден брат му и съселяните му го намерили в точно описаната гора. Въпреки че бил убит преди шест дни, младежът изглеждал съвсем като жив. Тогава хората разбрали, че е евлия. Построили му теке, което и сега се поддържа от близките му роднини и техните наследници. Всяка седмица те оставят в текето храна и вода, които след това не намират. Обувките му, които поставят пред вратата на текето с носовете към изхода, всяка сутрин са поставени обратно[9]. Информаторите твърдяха, че в тяхното село няма тежки проблеми и остри конфликти. След смъртта на евлията те избират

местните началници от неговия род, а той от своя страна покровителства жителите на цялото село. Нещо повече. При извънредни обстоятелства той ги предупреждава, като се явява на някои хора от селото. "През есента на 1989 г., две седмици преди да падне Тодор Живков, в един ден се беше показал на двама души. Един го видял към 12 ч. на пазара в Гоце Делчев, а само 2 часа по-късно друго наше момче го срещнало на автогарата на Овча купел в София, малко преди да тръгне рейса. Младите го знаят, защото снимкатаму седи в текето. Мълчал. Но ние се сетихме, че ще се случи нещо фатално."[10]

Според родопските мюсюлмани за евлията - човека, избран от Аллах за негов посредник - пространството и времето, както и животът и смъртта са условни. В техните вярвания, както в народния ислям въобще, мистичното се преплита с прагматичното. Чудесата на мъртвия евлия доказват преодоляването на природните ограничения, но и функцията му на протектор на хората. В примерите на родопските мюсюлмани тя се представя чрез помощта, която той оказва на малката общност (представители на собственото му семейство или жителите на селото), но те твърдят, че може неочаквано да я получи всеки, "който почита конкретен евлия или евлиите изобщо". В с. Вълкосел група мъже дълго спориха колко процента от хората са евлии и крайното заключение беше, че сигурно не са повече от 10%, защото въпреки тяхната доброта, всичките им дарби и техните чудеса, те не могат да променят човешката лошотия. "Само Аллах и вярата в него ще направят хората по-добри, а евлиите ни показват какви можем да станем, ако сме силни във вярата"[11], приключи дискусията един от информаторите.

В представите на родопските мюсюлмани евлиите са най-добрата част от човечеството, привилегирована и обдарена с надчовешки качества и възможности. Но тези посредници между хората и Аллах са множество, група. Вярата в тях е всеобща, а чудесата им се знаят и разказ-

ват от всички. Макар и много по-рядко, само отделни информатори споменаваха или по-точно намекваха, че *най-добрият човек* сред всички хора, които са живели, живеят и ще живеят в целия свят.

ЕДИН-ЕДИНСТВЕН Е ИДЕАЛНИЯТ ЧОВЕК

"Тоя единствен човек е Хюсеин, единствен внук на Пророка от единствената му дъщеря Фатима. Такъв като него не се е раждал и няма да се роди."[12] Така започна дългия си разказ Идрис Осман Калфа, когото срещнах за първи път на един курбан на Хъдърлез в 1994 г. при джамията Йедикъзлар в гара Подкова, община Кирково (Източни Родопи). В общия разговор около поставения от мен въпрос за *най-добрия човек* на курбанната обща трапеза той се намеси тихо със забележката, че всички хора сме и добри, и лоши. Така искал Аллах и така ни е направил. Но ни е показал еталона на съвършенството и ни е посочил пътя към щастието. Джамията в Подкова се намира в началото на действащо гробище, където се издига направена от бетон арка. Участниците в курбана разказваха историята на дървената джамия, построена с дарението на седем моми, които седем дни и седем нощи работили своя чеиз без почивка, за да бъде продаден, и с получената сума да се изгради джамия. На утрото на осмия ден и седемте моми умрели от преумора. Информаторите с ордост описваха съвременната функция на джамията като център на съвсем скоро възстановения религиозен и обществен живот на местните мюсюлмани, в голямата си част турци. Когато попитахме за арката в гробището, те я нарекоха "Дели кайъ" и обясниха, че селото се преместило от близкия баир в равнината преди няколко десетилетия. Там имало пещера с два отвора, през която се промушвали за здраве, но комунистите я разрушили. Студентите и младежи от селото отидоха да търсят следите на пещерата, но не ги откриха и информаторите обяс-

ниха, че вероятно вече са покрити с пръст. Тогава възрастният мъж, който коригира моя въпрос за *най-добрия човек*, дойде при мен и обеща да ми обясни и кой е идеалният човек, и каква е арката, но не по време на курбана. Втората ни среща продължи цял ден. Етноложкото интервю се превърна в необикновено съкровен разказ, в който Идрис Осман Калфа вплете своята вяра, съдбата на турците в България, собствения си живот, миналото и бъдещето на човечеството в една трудно разчленима тъкан. Той категорично отказа разговорът да бъде записан на магнетофон, но представи пълната си визитна картичка. Говореше много добър български език и обясни, че има "почти завършено средно образование", но рано се оженил и напуснал училището. Бил строителен работник, бил служител в железниците, пасял овце и отглеждал тютюн. И в най-трудните времена съхранил своята вяра и спазвал нейните догми. Представям в резюме неговата версия за *единствения идеален човек*, която силно ме впечатли. Най-добрият, идеалният човек, който е бил и сега е, се казва Хюсеин. Той бил единственият наследник на Пророка и първият цар (с уточнение халиф) на мюсюлманите. Бил необикновено красив. Той направил царството на исляма. Командвал огромна войска. Сам командвал войниците. Яздел пред армията. Хубостта му била мъжка и имал такава сила, че щом го видели, враговете се предавали и ставали мюсюлмани. С вяра, а не с кръв направил велика държава. Само за Аллах и правоверните мислел и за тяхното добро се грижел. От дете знаел корана, но всяка вечер го прочитал целия. Така пречиствал света. Един йезит го убил, както четял корана. За турците по-лоша дума от "йезит" няма. За хората Хюсеин бил мъртъв, но Аллах го дарил с вечен живот. Той разпръснал душата на Хюсеин навсякъде и във всички. "И сега душата на Хюсеин е във всичко и във всички, и в тебе, и в мен. Но най-силно я пазят три неща. Първото е цветето, което вие наричате минзухар. Пролет и есен, когато е студено, облачно и дъждовно, а земята е кална и мръсна, като видиш цъфнал

минзухар, цъфваш и ти. Ставаш радостен. Ставаш по-кротък, цял ден се радваш, че си жив. Второто нещо са очите на коча, преди да го заколят за курбан. В тях е цялата мъка на света и великата прошка на Аллах. Вие, жените, не можете да ги видите. Ако видите мъката, няма да раждате. А от прошка не разбирате. Такава ви е природата. Третото нещо с най-голямата сила на Хюсеин е дъгата. Тя, като се извие на небето, цял свят, всичко се прочиства. Възкръсва, както казват християните. Но дъгата се появява рядко, особено в Арабия и Турция. Затова умните хора научили мюсюлманите сами да правят арки. Арката е като дъгата. Като минат под арката, хората се пречистват. Болестите си отиват. Отива си лошото. Затова направихме арката в нашето гробище. Да се радваме, да сме добри, колкото Аллах разрешава на човека, защото сме измъчени хора. А мъчените хора не са добри. Нито вие, християните, нито ние, мюсюлманите."[13] Моят информатор твърдеше, че този "ключ към щастието" получил от своя баща, чийто баща пък бил известен ходжа. Според него той бил известен на много от българските турци, не бил тайна, но и не се показвал на всеки.

В този разказ алевитските влияния бяха безспорни, но очевидно не бяха преки. В дългото интервю името на Али не бе споменато. На моя "контролен" въпрос, какви мюсюлмани са къзълбашите, отговорът беше кратък: "Мюсюлмани са почти колкото ти си мюсюлманка. Може и да не са лоши, но всичко пазят в тайна и затова ги обвиняват в най-лошите неща на света. Ти си жена, затова питай за тях нашите жени." Моят събеседник очевидно не подозираше колко неговата представа за *идеалния човек* е далечна от ортодоксалния ислям и е почти еднаква с тази за *съвършения човек* на шиитските мистици.

При следващите експедиции само двама информатори зачеваха някои елементи от този разказ. Една жена от с. Островче, Разградско, обясни, че намиращата се на централната улица аркада от седем свързани черничеви

дървета е направена от селяните при една епидемия от скарлатина, при която в селото умрели седем деца. "Седемте дървета са като седемте цвята на дъгата. Прочистихме се и децата спряха да умират", заключи тя, но не можа да обясни каква е пречистващата сила на дъгата[14]. В една от махалите около Мадан възрастна помакиня в твърде несвързан разказ се опитваше да обясни защо Аллах прибирал при себе си всички деца на Пророка и оставил жива само една дъщеря, за да съхрани чиста истинската Мохамедова кръв и да дойде неговият наследник, за да накаже неверниците. "Той [наследникът] на Пророка е като вашия Христос, ама не е той" - беше изречението, с което тя завърши опита си да обясни противоречията и враждебността между християните и мюсюлманите[15]. Въпреки че целта на този текст не включва специализирана интерпретация на теренната информация, събрана от родопските мюсюлмани в отговорите им на въпроса, *кой е най-добрият човек*, ще си позволя да представя налагащата се от отговорите градация:

1. Този, който е полезен на другите.

2. Този, който е избраник на Аллах и е негов посредник с хората.

3. Идеалният човек, както го наричат информаторите, или съвършеният човек, както го определят мистиците суфии, чиято божествена сила е вечна.

Тя свидетелства, че в тяхната народна вяра са диспсрсирани отделни и неясни идеи и представи на мюсюлманския мистицизъм, които заслужават да бъдат обект на едно специално научно изследване.

БЕЛЕЖКИ

[1] *Георгиева, Ц.* Съжителството като система в ежедневието на християните и мюсюлманите в България. - В: Връзки на съвместимост и несъвместимост между християни и мюсюлмани в България. С., 1994, 140-159.

[2] *Алексиев, Б.* Родопското население в българската хуманитаристика. В: Мюсюлманските общности на Балканите и в България. Исторически ескизи. IMIR, София, 1997, с. 57-113

[3] Архив на Центъра по етнология при Софийския университет (понататък АЦЕ), а. е. Източни Родопи - 1991; а. е. Централни Родопи - 1993; а. е. Златоград - 1994.

[4] Пак там, а. е. Централни Родопи - 1993; а. е. Велинград - 1992; а. е. Източни Родопи - 1993.

[5] Пак там, а. е. Източни Родопи - 1991; а. е. Западни Родопи - 1992.

[6] Пак там, а. е. Централни Родопи - 1994.

[7] Пак там, а. е. Златоград - 1994.

[8] Пак там, а. е. Западни Родопи - 1992.

[9] Пак там.

[10] Пак там.

[11] Пак там.

[12] Пак там, Централни Родопи - 1994.

[13] Пак там.

[14] Пак там, а. е. Разград - 1994.

[15] Пак там, а. е. Централни Родопи - 1995.